

rechtiung der Urteile des Publikums über die französische Revolution (1793) for at omtale jøderne som en stat i staten. Fichte anvendte det samme udtryk om adelen og her tydeligvis i betydningen stand. Kritikken af de religiøse minoriteter som en stat i staten konvergerede altså med den kritik af stænderstaten, som udgik fra tanken om folkesuveræniteten og siden også den nationale tanke, der betragtede hele folket som én stand og som én stat. Det flugter fint med Ulvunds konklusion, der netop ser synet på minoriteter som en del af opbygningen af den nationale bevidsthed.

Ulvund er kort inde på det, hvor han identificerer udtrykket „en stat-i-staten“ som „et antiføydalt slagord“ (s. 53), men overfører ikke denne pointe til sin egen undersøgelse. Det ville på nogle punkter have beriget hans konklusion, hvis han ikke alene havde læst Reinhart Kosellecks forord til *Geschichtliche Grundbegriffe*, som der henvises til, men også artikler fra samme opslagsværk om f.eks. *Staat*. Selvom begrebet stat i 1800-tallet stadig mere entydigt antog den nutidige betydning, er det klart, at den gamle bibetydning hang ved. Men yderligere var det sådan set også denne bibetydning, der blev forstærket i Danmark i 1814, da det mosaiske trossamfund blev konsolideret som en korporation med eget skolevæsen, egen civilregistrering og egne fattiggasser. Denne pointe er naturligvis ikke direkte overførbart til Norge, al den stund landet var uden en jødisk menighed eller en katolsk for den sags skyld. Praktisk betydning fik det først og fremmest, da landet blev stillet over for udfordringen fra den mormonske missionsvirksomhed fra slutningen af 1840'erne. Men først og fremmest var disse minoriteter fatamorganaer, der tjente som modbillede til det Norge, der var under opbygning, og som ikke kun diskursivt men konkret juridisk gjorde brug af et borgerskab, hvis ophav var religiøst.

Jes Fabricius Møller

| JAN RÜGER: *Heligoland. Britain, Germany, and the Struggle for the North Sea*, Oxford University Press, Oxford 2017, 235 s., 25 GBP.

Som en ø „halvt så stor som Gibraltar“ beskriver Jan Rüger Helgoland, genstanden for sin undersøgelse, hvormed han peger på øens centrale militærstrategiske betydning i Nordsøen for briterne i 1800-tallet og for Tyskland under de to verdenskrige i 1900-tallet.

Rüger indleder med den i både Tyskland og Danmark så godt som ukendte epoke i øens historie som tilhørende den danske konges riger og lande. Briternes erobring af øen i 1807 markerer begyndelsen på Den Røde Klippes tid som „Nordsøens Gibraltar“, dengang som del

af et anti-napoleonsk forsvarssystem. Rüger føjer ny viden til historien om øens militære rolle. Det er kendt, at øen dannede rekrutteringsgrundlag for „the King's German Legion“ (Storbritannien var i 1807 stadig i personalunion med Braunschweig-Lüneburg, sidenhen kongeriget Hannover), og at den var udgangspunkt for smughandel med kontinentet. Rüger kan imidlertid også vise, at øen fungerede som omdrejningspunkt for finansielle transaktioner og spionage, der bidrog til den endelige sejr over Napoleon.

Over for disse makrohistoriske forhold peger Rüger på, at øens frisiske beboere under britisk overherredømme nød udstrakte friheder, og at disse friheder var påskønnet. Denne britiske liberalitet gjorde efter 1815 øen til et yndet eksil for tyske intellektuelle som Heinrich Heine eller forfatteren til „Deutschlandlied“, Hoffmann von Fallersleben, en af forløberne for den tyske nationalisme. Han konstruerede af Helgoland frisiske beboere under britisk herredømme et „urtyisk“ øfolk som udtryk for en særlig tysk variant af nationalromantikken.

Gennem Fallersleben blev kendskabet til Helgoland udbredt af tyske billedkunstnere og forfattere – med William Turner som britisk undtagelse – og fra omkring 1840 blev øen et rejsemål for tyske badegæster. Tyskerne, der var ved at opdage sig selv som nation, fandt deres Tyskland på Den Røde Klippe i Nordsøen.

Denne bade- og litteratidyl blev rystet af det tysk-danske søslag den 4. juni 1849, en i og for sig uspektakulær fægtning, der imidlertid opvandede de nationale gemytter i Tyskland, fordi de britiske myndigheder på Helgoland havde åbnet ild mod skibe, der under det nye fællestyske orlogsflag *schwarz-rot-gold* var kommet for tæt på øen.

Øboerne var i udpræget grad upåvirkede af den storpolitiske udvikling, og briterne havde i det hele taget vanskeligheder med at udøve deres myndighed. I det hastigt voksende britiske imperium passede friserne ikke ind. De kunne hverken defineres som „hvide indfødte“ eller som briter. I 1868 forsøgte den britiske regering forgæves at gøre Helgoland til en del af det britiske imperium ved at indføre en regulær beskatning, men det stødte på uventet modstand fra øens beboere, hvis ernæringsgrundlag var toldfrihed og sortbørshandel.

Efter 1871 voksede det tyske ønske om at erhverve den „tyske“ ø, og det tiltagende britiske ubehag ved Helgoland bidrog til at styrke dette ønske, men endnu var forholdet mellem de to lande således, at det ikke tillod briterne at opgive et ikke ubetydeligt støttepunkt i Nordsøen alene af den grund, at tyskerne ikke havde noget at yde til gengæld. Jan Rüter opridses indsigtsfuldt de britisk-tyske forhandlinger efter 1880, der fandt sted i uformelle rammer. En folkeafstemning blandt øens beboere blev helt udelukket som mulighed i London, også selv om dronning Victoria sympatiserede med friserne.

Først med kejser Wilhelm 2.s målrettede krav om opbygningen af Tyskland som flådemagt fra hans tronbestigelse i 1888 og den samtidige vurdering af det britiske admiralitet af Helgoland som betydningsløs for moderlandets forsvar blev vejen banet for en tysk-britisk overenskomst i 1890.

Beboerne accepterede tålmodigt øens overdragelse, men erfarede snart, at det tyske herredømme var væsentligt mindre fintfølelse over for både befolkningen og øen selv. Den tyske marines ledelse delte ikke det britiske admiralitets vurdering, tværtimod. Årtierne efter 1890 var kendetegnet af en betydelig militarisering af øen, der indtil da kun havde huset et par rustne britiske kanoner. Samtidig med den tyske oprustning af flåden, åbningen af Kieler-Kanalen og Wilhelm 2.s stormagtsambitioner opstod, hvad der i et vist omfang fortjente betegnelsen „Nordsøens Gibraltar“.

Heller ikke i denne fase af øens udvikling, der peger frem mod 1. Verdenskrig, forsømmer Jan Rüger at rette opmærksomheden mod det helgolandske mikrokosmos af økonomisk og samfundsmæssig udvikling. Turismen blev en stadig mere betydningsfuld faktor, og øen var også hjemsted for et fortsat britisk-tysk samarbejde om f.eks. ornitologi og havbiologi.

Ved krigsudbruddet 1914 blev hele øens befolkning evakueret til fastlandet. Det samme skete under 2. Verdenskrig. Det skabte usikkerhed og prægede helgolænderne og blev af mange af dem opfattet som regelret hjemstavnsfordrivelse. At vælge side til fordel for briterne blev en mulighed, og ikke så få af øens frisiske beboere trådte i britisk tjeneste under 2. Verdenskrig, hvor de f.eks. kunne bidrage med deres lokalkendskab til det tyske vadehav. Jan Rüger viser, hvorledes nazisternes tvangs- og terrorpolitik efter 1933 bød de frihedselskende friser imod, og det har antagelig også bidraget til den britisk-venlige stemning.

„Søfortet“ Helgoland, der ikke i nævneværdigt omfang blev inddraget i 1. Verdenskrigs kampe, led så mange desto flere skader under 2. Verdenskrig. Det stadig bevarede system af bunkere på øen vidner om den nazistiske krigsøkonomis store – og forgæves – investeringer.

Efter den tyske kapitulation i 1945 vendte øboerne ikke tilbage, fordi briterne ønskede at udradere øen. Den 18. april 1947 detoneredes 6.700 ton sprængstof i et forgæves forsøg på at gøre øen til et „Hell-Go-Land“.

Den unge forbundsrepublik stillede efter 1949 krav om tilbagegivelse og genbeboelse af den ødelagte ø. I 1950 hejste studenteraktivister under stor mediebevågenhed den europæiske grøn-hvide fane. Jan Rüger kritiserer i den forbindelse både øboerne og Adenauer-regeringen for ikke at sætte øens ødelæggelse i forbindelse med nazire-

gimets forbrydelser, og Rüger føjer sig dermed til rækken af yngre forskere, der ser på nazismens lange skygger i skikkelse af f.eks. de af Det Tredje Riges funktionærer af andet geled, der uden afbrydelse fortsatte deres virke i den unge forbundsrepublik.

Også i DDR var opmærksomheden rettet mod Helgolands tilbagevenden til Tyskland, vel at mærke inden for rammerne af den stalinistisk inspirerede forestilling om et samlet, neutralt Tyskland, som kendes fra den såkaldte Stalin-note af 10. marts 1952, hvor Helgolandsspørgsmålet udgør et lille, men betydningsfuldt element, som DDR kunne udnytte i sin agitation for et samlet Tyskland mod den britiske besættelsesmagt.

Helgoland blev overdraget til Vesttyskland den 1. marts 1952, og øens genopbygning tog sin begyndelse. Den oplevede nu en – tvivlsom – genfødsel som mål for endagsturisme bygget på toldfrihed for sprut og cigaretter. Dette aspekt af historien er det dog ikke Jan Rüggers ærinde at uddybe.

Jan Rüggers indsigtfulde bog om Helgolands historie knytter flere tråde sammen. Øsamfundet udgør undersøgelsens metaforiske og bogstavelige klippegrund, idet han ikke blot ser øen og dens befolkning som kastebold for storpolitiske interesser, men som en aktør i egen ret. Helgolændernes tilbagevenden til øen i 1952 bekræfter, at den har sin egen kultur, der har overlevet store europæiske krige og nationale modsætninger. En sammenligning med andre lignende tilfælde – som f.eks. Malta – havde kunnet føje yderligere perspektiver til undersøgelsen, men det forhindrer ikke, at denne aldeles velkrevne bog sætter målestokken for enhver, der fremover ønsker at beskæftige sig med Helgolands historie.

Jan Schlürmann

| OLIVER AUGÉ, ULRICH LAPPENKÜPER & ULF MORGENSTERN (RED.): *Der Wiener Frieden 1864. Ein deutsches, europäisches und globales Ereignis*, Otto-von-Bismarck-Stiftung wissenschaftliche Reihe, 22, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2016, 395 s., 46 euro.

Som dansk historiker er man vænnet til, at udenlandske kollegaer kun har et sparsomt kendskab til de slesvigske krige, for mens de står som helt centrale begivenheder i den danske historie, har de en tendens til at stå i skyggen af de noget større samtidige konflikter i Europa.

Så meget desto mere glædeligt og fortjenstfuldt er det, at det er lykkedes at samle så mange bidrag af især tyske historikere om den anden af de to krige i denne antologi. Den er et resultat af en *Tagung* på Otto-von-Bismarck-Stiftung i Friedrichsruh i det, der engang var hertug-